

Major Nándor

A VÉG KEZDETE?

A történettudomány tud róla, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség legszűkebb vezetősége 1962 márciusában egy nevezetes ülést tartott, amelyen fontos politikai témák kerültek terítékre. A Központi Vezetőség Végrehajtó Bizottságának üléseiről azonban csak szűkszavú, rövid jegyzőkönyveket készítettek, amelyek alapján a kisszámú kivételezett kutató, majd amikor hozzáférhetővé váltak, mindenki más, vajmi keveset böngészhetett ki a történetekről. A bennfentesek szűk körében viszont – a hajdani résztvevők közreműködésével – hosszú éveken át mendemondák keringtek, amelyeknek nyomait történettudományi művekben is fellelhetni. Így például Dušan Bilandžić, neves horvát történész *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb, 1999) című vaskos könyvében azt írja, hogy az említett ülésen Tito két ízben is lemondott posztjáról, végül mégis a helyén maradt. 1966-ban azonban, midőn Tito vizsgálatot rendelt el az Államvédelmi Szolgálat viselt dolgairól, a nevezett intézmény lehallgatóosztályán ráakadtak az 1962-ben tartott ülés magnófelvételére és a magnófelvételről készült gépirat egy példányára. Mindkettőt az Államvédelmi Szolgálat súlyos visszaéléseinek bizonyítékként kezelték. Természetesen a felvétel és a szövege továbbra is titkosítva volt. 1998-ban azonban a Jugoszláviai Levéltár és a Printer Komerc *Početak kraja SFRJ* címmel, 500 példányban, 312 lapot kitevő könyvben kiadta a magnófelvétel szövegét (valamint az üléshez kapcsolódó okmányokat), amelynek példányai ma csupán a szakkönyvtárak némelyikében és – zömmel – magánkönyvtárakban találhatók.

A kiadó jegyzete szerint a nyomozati okmányokból kiderült, hogy Aleksandar Ranković, aki a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságában a hajdani szervezőtitkár teendőit végezte, egykoron azonban belügyminiszter is volt, 1962. március 9-én megbízta Svetislav Stefanović szövetségi belügyminisztert, utóbb pedig Veljko Zekovićot, a szövetségi kormány titkárát, hogy az ülésről titokban készíttessenek magnófelvételt. A feladatot az Államvédelmi Szolgálat alkalmazottai hajtották végre. A felvételről két magnószalagon másolatot készítettek; az egyik másolatot folyamatosan, a másikat a munka befejezése után Veljko Zeković meghagyásával ellentétben nem Anton Vratušának, Edvard Kardelj

akkori kabinetfőnökének, hanem Selim Numićnak, a belügyminiszter-helyettesnek adták át. A vitát követő éjszakán gépiratot készítettek a magnófelvételről; a kiadó nem közli, hogy ez hány példányban készült, de azt igen, hogy a gépiratot ugyancsak Selim Numić vette át. Az ülés után a gépirat két példányát eljuttatták Aleksandar Rankovičhoz. Az ülés előkészületei Tito irodájában folytak, és ott Ranković szóba hozta, hogy készítsenek magnófelvételt az ülésről, de döntés nem született. A könyv kiadói nem zárják ki, hogy utóbb Tito s talán Kardelj is részese volt a döntésnek, azt pedig valószínűnek tartják, hogy tudtak a felvétel elkészültéről. Ranković ugyanis a saját példányát elküldte Dobrivoje Radosavljevićnak, azzal az üzenettel, hogy a másik példány Titónál van, ezt a példányt pedig nézze át, az általa – Ranković által – végzett javításokat is, főként a felszólalók nevét és a befejező részt, és amit kell, emlékezetére támaszkodva javítsa ki. Meghagyta neki, hogy ezt követően a gépiratot helyezze el a Jugoszláv Kommunista Szövetség *speciális* archívumában. Annyi bizonyos: az ülés résztvevői nem tudtak arról, hogy felszólalásukat felvételezik. Arra sem derült fény, kinek volt módjában a kéziratot akkor vagy utóbb elolvasni.

A *Početak kraja SFRJ* című könyvből megtudjuk, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Vezetőségének Végrehajtó Bizottsága 1962. március 14-étől kezdődő háromnapos bővített ülésére a Végrehajtó Bizottság 14 tagja mellett meghívták a Központi Vezetőség 15 tagját, valamint a hat köztársaság mindegyikéből négy-négy embert. Az utóbbiak közül jobbára a kormányfőre, a Szocialista Szövetség (olvasd: a népfront) elnökére, a szakszervezet elnökére és még egy negyedikre esett a választás. Rajtuk kívül meghívót kapott a horvátországi Ivan Krajačić is, aki amellet, hogy magas rangú tisztségviselő volt, hosszú éveken át Josip Broz Tito legmeghittebb személyes barátjának számított. Az 54 meghívott közül 3 betegeket jelentett, a többi megjelent az ülésen.

A meghívó leíró stílusban rögzítette a napirendet: az aktuális gazdasági helyzettel kapcsolatos politikai és gazdasági problémák kerülnek terítékre, különös tekintettel a termelés mérséklődő növekedésére, a túlzott belső fogyasztásra, illetve a termelés és a fogyasztás közötti aránytalanságra; ezzel összefüggésben a piac destabilizálódását, valamint a kivitel csökkenését, a behozatalt és a fizetési mérleg hiányát kell meghányni-vetni. Konkrét intézkedéseket kell megbeszélni stabilizáció céljából. Minden politikai tényező közös fellépése érdekében egyeztetni kell a nézeteket, a helytelen elképzeléseket pedig el kell marasztalni.

A meghívó alapján az ülés szokványosnak ígérkezett. Gazdasági nehézségek 1958-ban is voltak. Egy-két intézkedésnek köszönhetően minden ismét helyre zökkent. Tito azonban megnyitó beszédében egészen más hangnemet ütött meg. Azzal kezdte, hogy az ország válságban van, még hozzá nemcsak gazdasági, hanem politikai válságban is. Az efféle értékelés a kommunista mozgalomban vészhelyzetet jelentett. A bővített ülésnek az legyen a célja – mondta Tito –,

hogyan az ország kiutat találjon „ebből a zsákutcából, amelyben napjainkban leledzik”. Milyen képtelen hangulat uralkodik, milyen minősíthetetlen viták folynak a szövetségi kormány ülésein! – kiáltott fel Tito. „Az emberben gyakran felöltik a kérdés: hát valóban, vajon ez a mi országunk még mindig képes tartani magát, és nem omlik össze?” Hogyan juthatott ide az ország 15–16 éves fejlődés után? „Mennyi vér folyt népeink egysége, közösségünk egysége érdekében! És most mindez kérdésessé válik. Felmerül a kérdés: vajon ez a közösség életképes-e vagy sem?”

Tito rámutatott: Jugoszlávia háború utáni sikeres fejlődésével, elvszerű külpolitikájával nagy tekintélyre tett szert Afrika és Ázsia népei előtt, amelyek soraiból sokan példaszerű, sőt követendő szocialista országnak tekintik. Most ez az ázsió is kockán forgott. Jugoszlávia egymilliárd-százmillió dollárnyi adósságba keveredett, s miután felborult az ország külkereskedelmi mérlege, a Nemzeti Bank képtelen volt kifizetni az annuitásokat. Ennek világra szóló visszhangja lett. Hollandiában, Amerikában szerződéseket bontottak fel vállalatainkkal. A Monetáris Alap visszautasította Jugoszlávia 35 millió dollár hitelre szóló folyamodványát. Jugoszlávia nemzetközi tekintélye megingott. „Azok meg, akik folyton elvitatták utunk helyességét, akik revizionistának tituláltak bennünket, most ujjonganak.”

Tito szerint a válság okát nem az objektív körülményekben, hanem a szubjektív tényező viselkedésében kell keresni. Nevezetesen a feladatukhoz felelőtlenül viszonyuló kommunista vezetők legfelsőbb rétegében. Akik úgy képzelik, hogy a Végrehajtó Bizottságnak a tagsághoz intézett levelei és utasításai automatikusan életre kelnek majd. Akik az ország egészségének érdekeiről megfeledkezve, környezetük részérdekeiért erőszakoskodnak. Akik az üléseken hallgatólagosan egyetértenek a határozatokkal, de hazaérkezve továbbra is saját elképzeléseiket hajszolják. „Vitakozhatunk, és nem kell minden kérdésben egyetértenünk, de miután döntöttünk, a döntésnek minden kommunista köteles alávetnie magát, vagy távozzon a pártból! Úgy vélem, hogy ilyen értelemben szankciókat kell alkalmaznunk, méghozzá szigorú szankciókat.”

Azután néhány példát sorolt fel a türhetsen politikai elhajlások közül. Valamennyi a nemzeti kérdés tárgykörébe tartozott. A sajtóban arról vitáztak, vajon Jugoszláviának mint szocialista közösségnek integrálódnia vagy dezintegrálódnia kell-e. De hiszen a dezintegrálódás végzetes dolog! Közben vannak, akik a decentralizációt is dezintegrációnak tekintik. S ekkor Tito egy nevezetes esetet aposztrofált, amelyre az ülés folyamán majd mások is kitérnek: „Emlékeznék a Čosić és Pirjevec közötti vitára? Az volt a kezdet.” Még két esetet tett szóvá. Valakik kiáltványt tettek közzé, miszerint a cirill betűt veszély fenyegeti a latin betű részéről, tenni kell valamit a védelmében. Mások meg nemzeti múltjukat sovíniszta felhanggal glorifikálták; nem átallották valamelyik szentjüket is szocialista színezetben feltüntetni.

Azután Tito több olyan esetet sorolt fel a gazdasági élet területéről, amelyeket anomáliának tekintett. Az adott pillanatban Jugoszláviából csak Olaszországban 250–260 állandó megbízott élt, akiknek az volt a dolguk, hogy minden elképzelhető felkutassanak és megvásároljanak, ha kell, ha nem. 1960-ban jugoszláv beszerzők 2500 szövöszéket vásároltak Amerikában, Svájcban, Japánban, ebből 1900 darab használt volt, miközben a zágrábi Tekstilstroj belga licencia alapján gyártott szövöszéket, és négy hónapon át munkaszünetet tartott, mert nem volt megrendelése. Miközben építővállalatok Olaszországban és Németországban damperokat vásároltak, a horvátországi Đura Đaković gyár licencia alapján gyártja azokat, tele van a raktára, és nincs vásárlója. A külkereskedők az év folyamán 65 emelődaruat hozattak be Európa több országából, a szlovéniai Metalnának viszont 75 legyártott emelődaruja vesztéggel raktáron. Tavaly 1700 jugoszláv állampolgár utazott ki közkölségen a lipcei árumintavásárra. Mit kerestek ott? A Generalexport amerikai kirendeltsége 1956-tól napjainkig 300 000 dollár veszteséget halmozott fel. A Jugoinspekt 4357 egyiptomi fontot költött alexandriai képviselőjére, miközben az alexandriai bevétele 570 egyiptomi fontra rúgott.

Tanácsalantul forgatom a fejemet. Hiszen az árutermelés körülményei között az említett esetek némelyike korántsem volt szokatlan. Anomáliának csak módjával volt tekinthető. És jelenséggént aligha volt kiküszöbölhető a kommunista csúcsvezetők megfigyelmezésével. Az esetek némelyike pedig a bűnüldöző szervekre tartozott. Azok ellen az esetek ellen bezzeg a kommunista vezetők elvi színezetű dohogása nem lehetett orvosság. Aránytalanságot látok a felsorakoztatott példák és az ország széthullásának apokaliptikus képzele között. És gyanakodni kezdek, hogy Titónak túlzásra, a széthullás rémére lehetett szüksége ahhoz, hogy valamely politikai célját, amelyet a bevezetőben egyelőre nem tárt fel, elérje. Adódott a feltevés, hogy a továbbiakban, a háromnapos vita során formát ölt majd az a koncepció, amelyikkel Tito talán megkísérel leszámolni, meg az a másik is, amelyiket diadalra szándékozza juttatni. Ha ugyan máris tudja, melyiket kell – vagy melyiket lesz kénytelen – felkarolni. Miközben megvilágosodnak majd azok az okok is, amelyek Titót erre vagy amarra az elhatározásra készítetik. És közben feldereng majd, kik hívják össze a következő ülést, és kik válnak meg a jelenlevők közül – korukra való tekintettel, mi másért – a közéleti tevékenységtől.

Ezért kíváncsian falam a végeláthatatlan sorokat. Közben csaknem elkerüli a figyelmet, hogy Tito a bevezetőt ekképpen kerekítette ki: „Mi meg tudjuk ezt oldani; mi meg tudjuk akadályozni, hogy országunk kilátástalan helyzetbe kerüljön. Csak fegyelemre van szükségünk. Azt, amit a kommunisták eldöntenek, életre is kell kelteniük.” Eltűnődöm. A vízió összeütközésbe került a való élettel, és most Tito voluntarizmussal kíván a vízióhoz közelíteni? De azt még talán homály fedi, hogy az adott pillanatban milyen politikai irányvonal táplálhatná kellőképpen az áhított voluntarizmust.

Néhány fogódzót keresek, amelyek segítségével az 1962 tavaszán játszódó háromnapos ülést elhelyezem az események folyamatában. 1955-ben Nikita Hruscsov Belgrádba utazott, és ezzel ismét helyreállt az 1948-ban megszakadt kapcsolat a Szovjetunió és Jugoszlávia között. 1956-ban Tito, miután Hruscsov felkereste, a magyar forradalom elsődleges támogatása után rábólintott arra, hogy a szocializmus megmentése érdekében a szovjetek másodízben fegyverrel interveniáljanak, illetve leverjék a magyar forradalmat, majd szerepet játszott abban, hogy Münnich Ferenc helyett a magyar kormány élére is Kádár János kerüljön. Hruscsov 1957-ben és 1958-ban azt követelte, hogy Jugoszlávia térjen vissza a szocialista országok táborába. 1958-ban a Jugoszláv Kommunista Szövetség meghozta programját, amelyet a Szovjetunió és a kelet-európai országok állampártjai rendre revizionistának nyilvánítottak. Leginkább Kína és Albánia jeleskedett kampányukban. Ezt követően Jugoszlávia és a kelet-európai országok közötti kapcsolatok ismét elhidegültek. Jugoszlávia közben elismerte Kelet-Németország államiságát, s emiatt Nyugat-Németország megszakította vele a diplomáciai kapcsolatot. A gyarmatrendszer széthullásával párhuzamosan, 1961-ben Belgrádban 25 állam részvételével megtartották az el nem kötelezett országok első csúcstalálkozóját. A két tömb egyikében sem kristályosodott még ki a felismerés az el nem kötelezett országok pozitív nemzetközi szerepéről; mindkét tömbben fintorogva fogadták mozgolódásukat. Jugoszlávia mindkét tömb részéről ismét sebezhetővé vált.

A háromnapos ülésen Mijalko Todorović, a szövetségi kormányfő helyettese volt az előadó. Talán nem lesz fölösleges máris közölni az olvasóval – a későbbiek során kiderül majd, miért –, hogy Todorović szerbiai szerb volt. Terjedelmes, de okos beszámolója alapján az olvasó képet alkothat magának a terítékre került gazdasági nehézségek természetéről. A kormányfő szerint az okok szövevényesek; átmeneti, rövid távú és hosszú távú okok fonódtak össze. A hosszú távú okok között Todorović megemlítette, hogy Jugoszlávia gazdasága fordulópont-hoz érkezett: a kézműipari jelleget alig meghaladó gyáripár épp benne volt abban a folyamatban, amelynek során nagy választékot nagy szériákban termelő, magasabb feldolgozási szinten tömegárut nyújtó, igazi gyáriparrá változik, és ez természetesen új szokásokat, új szervezeti formákat, működési módot igényelt a tegnap még kisszerű, ma már a kooperációhoz és a specializálódáshoz is idomuló hazai vállalatokban. Betanulás és alkalmazkodás közben sok a tévelygés, a tékozlás is. A fémipar, a textilipar, a vegyipar egyaránt ezzel küzd.

A miniszterelnök-helyettes a gazdasági rendszer fogyatékoságait is a hosszú távú okok közé sorolta. Példaképpen ezt hozta fel: mivel a kormánynak nem sikerült „lefölöznie” azt a többletet, amely az eszközök (olvasd: a tőke) organikus összetételéből adódtak, egész gazdasági ágazatok, egy-egy ágazaton belül pedig meghatározott vállalatok jóval nagyobb jövedelemhez jutottak, mint amennyi munkájuk, teljesítményük alapján megillette volna őket. Az ebből adódó

aránytalanságok miatt – más szóval: a ki nem egyenlített gazdálkodási feltételek miatt – a munkások teljesítmény szerinti javadalmazásának ázsiója csökkent. Némely ágazatban, illetve vállalatban szorgalmuktól, illetve lustaságuktól függetlenül dűskálnak, illetve kuporognak. Az utóbbiakban demoralizálódás tapasztalható. De mind az előbbieken, mind az utóbbiakban csökkent a termelés növelése, valamint a termelékenység javítása iránti érdeklődés. Közben a veszteséges vállalatok sem mehetnek tönkre, a „rendszer” szanálja őket. Todorović arra a konklúzióra jutott, hogy az eszközök (a tőke) és a jogok decentralizálása gyorsabban haladt, mint a kötelezettség és a felelősség decentralizálása, és ezért elúszott a konszolidáció.

Todorović miniszterelnök-helyettes elgondolkoztató módon prezentálta azt is, miként alakult az év folyamán a jugoszláv gazdaság helyzete a nemzetközi piacon. Rámutatott, hogy Jugoszlávia tömbön kívüli politikája miatt gazdasága Nyugaton napról napra erősödő nyomásnak volt kitéve, méghozzá nemcsak a Közös Piac részéről. A Közös Piacon belüli országok növelik az egymás közti és csökkentik a kívül álló országokkal való forgalmukat. Ez a jövőben még inkább kifejezésre jut majd. Jugoszláviát részint a vámdiszkrimináció, részint az agrárterményekre – a Piacon belül – alkalmazott protekcionizmus sújtja. Emellett az utóbbi két esztendőben Amerika is kedvezőtlenebb feltételek mellett kisebb hiteleket folyósított, mint korábban. Hasonló nehézségek adódtak a kelet-európai piacokon is, amelyek megnyílása szerepet játszott a hazai gazdaság 1957-ben, 1958-ban, 1959-ben történt fellendülésében. Ezek a piacok nem olyan szigorúak, mint a jugoszláviai gazdaság előtt mindinkább bezárkózó nyugat-európai piac, de mivel az idei gyenge árulistás kínálatuk miatt csökkent a jugoszláv behozatal, az ellensúlyozott kivitelnek is csökkennie kellett. Különben Jugoszlávia kivitele – a kliringelszámolás következtében – áruhitelként szerepelt volna. Az 50 millió dollárra rúgó, korábban felhalmozódott kelet-európai kinnlevőséget az országnak így is csak kínkeservesen sikerült 30 millióra csökkentenie. Az ország kivitelének 57 százaléka Nyugat-Európába, 27–30 százaléka Kelet-Európába, a többi az el nem kötelezett ázsiai és afrikai országokba irányult.

Todorović miniszterelnök-helyettes szerint a gazdasági nehézségek elsősorban a túlfeszített fogyasztás miatt következtek be. A magas szintű fogyasztásra való általános igény miatt az ország túlbecsüli termelési képességeit, általános nyomásra túlságosan magas szintű termelésnövekedést tervez, tüstént az ezzel arányosított költekezésbe kezd, mivel azonban utólag nem teljesül a túlbecsült termelés, felborul az egyensúly a termelés és a fogyasztás között. Épülő gyárak, iskolák, egészségházak, utak, lakótelepek, irodaházak, szállodák egész sora marad ekkor hoppon. A nyomás köztársaságokból, városokból, ágazatokból, vállalatokból érkezik, és háttérben az az önző lokalizmus, illetve partikularizmus áll, amelynek hordozói – miként azt a bevezetőben Tito már elmondta – nem törődnek az ország egészére zúduló következményekkel. Ezt a partikularizmust

kell látnunk nemcsak annak az acsarkodásnak a hátterében, hogy vajon a föderáció – a fejlett köztársaságokat károsítva – sokat vagy keveset ad-e a fejletlen köztársaságoknak, hanem a mögött a licitáció mögött is, hogy vajon kitől mekkora összegeket ömlesztnek át kinek a javára az országos „nagy rendszerek” révén (a vasút, a posta, az áramszolgáltatás, az úthálózat, az árvízvédelem), és az átömlesztést elkerülendő vajon a kommuna vagy a köztársaság szintjére kellene-e ezt vagy amazt decentralizálni. Ebben az ügyben a föderációban évek óta nem sikerül egyetértésre jutni.

Todorović szerint az árutermelés következtében a társadalom minden részében, a vállalatokban, a kommunákban, a köztársaságokban intenzív a kezdeményezőkétség, ki-ki fejlődni és gyarapodni törekszik, de ennek árnyoldala nemcsak az illojális konkurenciában és a gazdasági erkölcs hanyatlásában jut kifejezésre, hanem mindinkább abban is, hogy a munka helyett ügyeskedéssel, csalással, törvényszegéssel igyekeznek a szükséges pénzeszközökhöz hozzájutni, és ehhez olykor községi, járási, köztársasági hatósági szervek, sőt pártvezetőségek is falaznak nekik. Az ellenőrző szervek ilyen körülmények között gyengék, és munkájuknak nincs foganatja. A partikularizmus és a begubózás, nemkülönben folyományaik esetében az okot és az okozatot nem tanácsos felcserélni. A nehézségeket inkább az objektív, semmint a szubjektív tényezőknek tulajdonította. Ezzel mintha ellentmondott volna Titónak.

„Összejövetelünkön ki szeretném emelni, hogy amennyiben a partikularizmusnak és a begubózásnak, leszámítva a többi rendellenességet, objektív forrásait keressük – mondta Todorović –, úgy vélem, az okokat gazdaságunk árutermelő jellegében kell látnunk, a termelőeszközök feletti monopólium bizonyos maradványaiban, amelyek objektíve fennállnak, és ilyen értelemben úgyszólván, a magántulajdon recidívái. Ezt és az értéktörvényt egészében véve nálunk igen gyakran nem a múlt csökevényeként, nem mint realitást, nem mint szükségszerűséget értelmezik, hanem csaknem szocialista vívmányként gloriifikálják. Ezek a tények, valamint az anyagi érdekeltségnek mint mozgatóerőnek és mint a kezdeményezőkétség általános serkentőjének a vulgáris értelmezése oda vezetett, hogy a kommunistákat is magával ragadta az ösztönösség, a praktikizmus, és gyakran csekély anyagi érdek miatt veszni hagyják az általános szocialista irányvonalat. Én most nem csupán a társadalmi-gazdasági közönségnek, az anyagi viszonyoknak a szempontjából beszélek, hanem elsősorban a szocialista rendszernek, magának a szocializmusnak a védelme, megőrzése és fejlődése szempontjából. Úgy gondolom, hogy az említett talajon nálunk a szociáldemokratizmus jelenségei is kilombosodtak, méghozzá a szociáldemokratizmus és az opportunizmus különféle válfajainak igen fejlett jelenségei, a kispolgári anarchizmus a kommunisták soraiban is jelentkezik.”

A miniszterelnök-helyettes szerint a hazai elmélet sem meg a gyakorlati politika sem tisztázta kellőképpen, hogy a rendszernek melyek a főbb szocia-

lista vívmányai, és melyek a múlt itt ragadt csökevényei, következőképpen a nem-szocialista, sőt szocialistaellenes jelenségek ellen sem lép fel senki kellő eréllyel. Mondókáját azzal végezte, hogy az országnak megvannak a tartalékai ahhoz, hogy a gazdasági nehézségeket – ha nem is gyorsan és könnyen, de – leküzdje, és belefogott az általa fontosnak tartott intézkedések felsorolásába. Azok ismertetésére azonban, minthogy témánk szempontjából közömbösek, nem térek ki.

Szembeötlőnek találtam, hogy Todorović beszámolója korántsem volt olyan zaklatott, mint Tito bevezetője. Ezzel distanciát mutatott Titóval szemben. Az ország helyzetét súlyosnak találta, de nemhogy apokaliptikusnak vélte volna, hanem még a „válság” kifejezést sem használta. Semmi jelét sem adta, hogy összeomlástól tartana. Leginkább az ütötte meg a fülemet, hogy a helyettes kormányfő szerint Jugoszláviában az árutermeléssel egybekötve még tőkeviszony dominált. Ezt illetően (hallgatólagosan?) teljes lehetett az egyetértés, hiszen emiatt a háromnapos vita alatt – hadd előlegezzem ezt meg az olvasónak – senki sem tett szemrehányást neki. Tito sem. Benyomásom szerint Todorovićnak azok voltak leginkább az útjában, akik nem-szocialista „megoldásokat” szocialistaként igyekeztek rátukmálni az országra. De nem utalt arra, hol keresendők a hamis vívmányokat dicsőítő hazai politikai tényezők. És noha a szocializmus védelmében lépett fel, úgy adódott, hogy egyetlen szocialista vívmányt sem nevezett meg. De nem láttam valószínűnek, hogy Tito is azokat a hazai politikai tényezőket szerette volna a széthullás rémének felidézésével megrendszabályozni, akikre Todorović utalt. Figyelemre méltó volt, hogy a nemkívánatos helyzetért Todorović elsősorban a Kommunista Szövetséget tekintette felelősnek, de nem azért, mert nem vert az asztalra, hanem azért, mert programjával ellentétben nem teljesítette eszmei, illetve nevelő jellegű társadalmi feladatát. Ez a felrovás csaknem egybevágott Tito felfogásával, egyszersmind Titónak volt címezve, aki amellett, hogy a szövetségi kormány elnökének posztját töltötte be, főtitkárként a Jugoszláv Kommunista Szövetség élén állt.

A miniszterelnök-helyettes után Svetozar Vukmanović (montenegrói), a jugoszláv szakszervezetek elnöke kapott szót. Felettébb akkurátus embernek számított; mondókáját ezúttal is hosszú lére eresztve, pepecselgetve, zavarosan és unalmasan fejtette ki. Azzal kezdte, hogy a munkás öngazgatás mintegy tízéves múltra tekint vissza, és sokáig a haszon felosztásának az elvére támaszkodott. Ennek keretében az állam a személyi jövedelmeket vagy tarifaszabályzatok, vagy minimális személyi jövedelmek, vagy a normarendszer valamely változatának előírásával igyekezett kordában tartani. A jelen értekezletig terjedő időszakban négy ilyen „mechanizmus” követte egymást. Gyakorlatilag a munkások mindvégig központilag meghatározott munkabért kaptak. A munkabérjelleg forma szerint abban is kifejezésre jutott, hogy a személyi jövedelmeket a vállalatok a termelési költségek terhére könyvelték. Vukmanović

szerint Lengyelországban is hasonló megoldást alkalmaztak, még aprólékosabb rendszabályokkal, a munkások ott is bér munkások maradtak. A hazai munkás-önigazgatás keretében a haszon került felosztásra, ebből a vállalatok is részesültek, de a rájuk eső résznek előírt hányadát közös életszínvonalra (lakásépítés, kollektív kirándulások, munkás-sporttevékenység, vállalati nyaralók létesítése) kellett fordítaniuk, csak a fennmaradt résszel rendelkezhetnek szabadon: akár személyi jövedelemre, akár investíciókra vagy másra fordíthatták.

Vukmanović szerint ennek a haszonelosztási rendszernek a bér munkajelle- gen kívül az volt a baja, hogy az állam termelési költség fejében akkora összeget is- mert el a vállalatoknak, amekkorát kimutattak, és ez természetesen adómentes maradt; adót csak a haszonra kellett fizetni, illetve adózás útján csak a haszon került elosztásra. Ez három kóros jelenséghez vezetett. A vállalati öngazgatók korlátlanul állítottak munkába újabbnál újabb alkalmazottakat, mert az csök- kentette vállalatuk hasznát, következésképpen adóját, egyszersmind növelte személyi jövedelemre felhasználható alapjukat, ezzel pedig növekedett a fenn- maradt haszonból való részesedésük is. Ezért csökkent a kommuna, a köztár- saság, a föderáció bevétele. Másodszor, miután megkapták az amortizáció fe- letti rendelkezést, a vállalatok rejtett formában még investíciós kiadásai egy részét is termelési költségként könyvelték el, és ez is csökkentette hasznukat, következésképpen adójukat is. Mindent, amit csak lehetett, igyekeztek terme- lési költségként kimutatni. Maga a haszonelosztó rendszer készítette a vállalati öngazgatókat arra, hogy semmibe vegyék a racionális gazdálkodás elvét. Vukmanović szerint aligha létezett a világon még egy ország, ahol kevesebbet adtak volna a racionális gazdálkodásra, mint Jugoszláviában. A harmadik kóros jelenség: az öngazgatók lassan, de folyamatosan növelték termékeik árát. 1954- ben, amikor megszűnt az árak adminisztratív szabályozása, árrobbanás történt, és a termékek 60 százalékára vonatkozólag vissza kellett állítani az adminisztratív szabályozást.

Vukmanović szerint a jugoszláv szakszervezetek már 1957-ben kezdemé- nyezték, hogy a haszonelosztást váltsák fel a jövedelemelosztással, és az 1958. esztendő azzal telt el, hogy elképzelésüket megfogalmazzák. Arra az álláspont- ra jutottak, hogy miután az állam a gazdálkodási feltételek kiegyenlítése címén leföli a jövedelemnek azt a részét, amely a piacon szerzett kiváltságokból (el- sősorban nyilván a tőke ágazatonként különböző organikus összetételéből – M. N.) fakadt, a jövedelmet egészében véve osszák fel részint a vállalatok, részint pedig a kommunák, a köztársaságok és a föderáció között. A szakszervezet elképzelése szerint a személyi jövedelem elosztását teljes egészében az öngaz- gatók belátására kell bízni, kikötve, hogy azt hozzák összhangba vállalatuk ter- melékenységének és gazdaságosságának alakulásával.

Az 1957-től 1962-ig terjedő időszakban Vukmanović legalább négyszer-öt- ször fordult Titóhoz a jövedelemelosztásra való áttérés ügyében, és ő minden al-

kalommal Kardeljhoz küldte. Kardeljnál alkalmasint informális összejövetelen, Todorović, Mika Špiljak, Moma Marković munkaügyi miniszter, olykor Avdo Humo, Kira Gligorov és mások részvételével mindahányszor megállapodtak, hogy a haszonelosztást a jövedelemelosztással kell felváltani. Egy ízben Tito a jugoszláv pártközpont titkárságát is összehívta, azon az ülésen is erre a konklúzióra jutottak. Mégsem lett a dologból éveken át semmi. A kormány illetékes bizottságai megannyiszor elbliccellték a javaslat kidolgozását. Végül a szakszervezet törvénytervezetet is készített, sőt a dolgozói közösségek számára egy brosúrát is kinyomatott, amelyben a javasolt rendszer alkalmazását népszerűsítette. Az is kárba veszett.

Közben Vukmanović a fentiekkel kapcsolatban előadta két személyes sérelmének a történetét. Az egyik Todorovićhoz kötődött, még 1958-ban történt, a másik Dragi Stamenković részéről érte, két ízben. Todorovićtyal azért különbözött össze, mert egy – a Kardeljnál történt – megbeszélés után, amelyen Todorović is részt vett, a Borba című napilap cikket kért tőle, ő pedig megírta a jövedelemelosztásra való áttérés halaszthatatlanságát. Két napra rá Todorović expozét olvasott fel a kormány nevében, amelyben továbbra is a haszonelosztás mellett kardoskodott. Vukmanović erre felhívta Kardeljt, és megkérdezte tőle, abban állapodtak-e meg, amit a cikkébe foglalt. Kardeljtől igenlő választ kapott. A dolog ennyiben maradt. Stamenkovićtyal, a szerbiai szakszervezetek elnökével első ízben a Borbában közölt cikk miatt különbözött össze. Stamenković arra hivatkozva, hogy Vukmanović a szakszervezetet összeütközésbe hozta a kormánnyal, a jugoszláv szakszervezet titkárságának az összehívását és a titkársági tagok véleménynyilvánítását követelte. Az ülésen a többség Vukmanović mellett tette le a garast, de közben olyan vádak is elhangzottak ellene, hogy a Kommunista Szövetség szétzúzásán munkálkodik. Vukmanović különösen találta, hogy akkor a titkárság mind a három szerb tagja ellene foglalt állást. „Rendben van, én ezzel csak azt a jelenséget illusztrálom, hogy miként kezdünk köztársasági alapon megoszlan, hogy most a dolgok köztársasági alapon... és itt akkor vége az elvszerű politikának” – mondta Vukmanović. Másodszor nemrég ütközött össze Stamenkovićtyal, méghozzá a szakszervezetek átszervezésével kapcsolatban. Vukmanović az ágazati szakszervezetek szerepét növelve arra kívánta alkalmassá tenni a szakszervezeteket, hogy kövessék a gazdasági folyamatokat, bírálóan térjenek ki rájuk, és javaslatokat tegyenek a folyamatok befolyásolására. Stamenković nem értett egyet ezzel a szerepmódosítással, és megfúrta az átszervezést.

Vukmanović még hosszan fejtegette az aktuális gazdasági helyzetre vonatkozó észrevételeit, témánk szempontjából azonban már csak ezeket a szavait kell feljegyeznünk: „Tehát azt akarom mondani, hogy olyan emberek vetnek ágyat nekünk, akik ellenzik ezeknek a mi szocialista viszonyainknak a rendszerét, a társadalmi viszonyokat, amelyeket a Szocialista Szövetségben is meg

a Kommunista Szövetség plenumán is, politikai fórumainkon elfogadtunk. Ők ellenzik ezt, ez világos, ez evidens. Ezért úgy vélem, elvtársak, ha itt valamit létre akarunk hozni, minekünk ezt ki kell söpörnünk innen. Miként söpörjük ki, hogy ne legyen tumultus... ez a helyzet most, valahogy megőrizve a nyugalmat, hogy valamiképpen elmosódjon...” Látni való, hogy Vukmanović elkerülte a szókimondást, ezért a jelenlevőknek zavarosan, csaknem zagyván javasolta azt, amit javasolt. Annyi mégis kihámozható, hogy valakiket vagy valamiket a szocializmus érdekében ajánlatosnak tartott valahonnan kiseprűzni.

Az olvasó számára fárasztó lehetett Vukmanović évekig húzódó kisszerű peripetáinak figyelemmel kísérése, de az volt a benyomásom, hogy leírásával fontos következtetésre juthatunk. Todorović és Vukmanović között, bár mindketten elleneztek a sztálini szocializmust, és helyette a marxi öngazgatási szocializmust szándékozták létrehozni, az volt a különbség, hogy Vukmanović a haszonelosztást még a tőkeviszony megnyilatkozásának, a jövedelemelosztást azonban már a szocialista viszonyok nyitányának tekintette, vele ellentétben Todorović úgy vélte, hogy még a haszonelosztás is meg a jövedelemelosztás is a tőkeviszony büvkörébe tartozik. Nyilvánvaló, hogy amikor Todorović azokat aposztrofálta, akik nem-szocialista jelenségeket szocialistaként glorifikálnak, akkor Vukmanović körére gondolt. Az is valószínű, hogy amikor Vukmanović a szocializmust gátoló, kiseprűzésre érett csoportról beszélt, azokra gondolt, akik Todorović védelmét élvezik. Meglepő volt azonban, hogy Todorović is, Vukmanović is, a többi jelenlevő is azt a benyomást keltette, mintha fogalma sem volna arról, hogy a magántulajdon megszüntetése után mit kellene tenni az osztály nélküli társadalom létrehozása érdekében. Ezt a benyomást az a körülmény is fokozta, hogy tíz évből öt év telt el két periférikus hatósugarú, de központba helyezett megoldás, a haszonelosztás és a jövedelemelosztás közötti tétovázással, és közben senkinek sem sikerült egy harmadik vagy negyedik, az előbbi kettőnél távlatosabb, kevésbé periférikus hatósugarú megoldással előhozakodnia.

Tito az ország széthullásának megakadályozása érdekében a kiátkozást helyezte kilátásba azokkal szemben, akik nem hajlandók alávetni magukat a kommunista szervezet eszmei és akcióegységének. Vukmanović aligha hihette, hogy épp a jövedelemelosztás bevezetése akadályozhatná meg az ország széthullását. Következésképpen vagy nem is hitt a széthullás veszélyében, vagy nem törődött a széthullással; viszont meggyőző bizonyítékokkal szolgált az egység kirívó, évekig húzódó szabotálásáról, és arra buzdította Titót, hogy a széthullás elkerülésének reményében söpörje ki az ő sejtetett, részben talán meg is nevezett ellenlábásait.

Másrészt világosnak látszott, hogy a Vukmanović vezette szakszervezet öt éven át a kormánynak amolyan félhivatalos, belső, konstruktív ellenzékeként, csaknem árnykormányként működött, és azon az ülésen is, amelyiken Tito a kommunisták eszmei és akcióegységének helyreállítását követelte, Vukmano-

vić megkísérelte ezt a státust a szakszervezet számára hallgatólagosan elfogadtatni. Vajon ez a politikai monizmus megbontását jelentette volna-e? Vukmanovićnak meg sem fordult a fejében, hogy a szervezett ellenzék léte és működése az egységbontásnak ugyanabba a kategóriájába tartozhat, amely ellen Tito az ülés kezdetén zászlót bontott.

Feltűnő volt, hogy Vukmanović szerint a közösen megbeszélte teendők elbliccelésében öt éven át a Todorović miniszterelnök-helyettes köré csoportosuló jeleskedtek, és ezért Vukmanović Todorovićyal szemben sem volt kíméletes. Azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy Tito és Kardelj mindvégig az ő álláspontját támogatta, következésképpen Todorović egész idő alatt Titóval meg Kardeljlyel volt összeütközésben. Nem vette figyelembe, hogy Tito egyszerismind a kormányfőnek és a Kommunista Szövetség főtitkárának tisztségét is betöltötte, következésképpen a megbeszélte teendők elblicceléséért kétszeresen is bírálat illethette. Végére Tito Todorovićnak közvetlen felettese is volt, és bármikor megfegyelmezhetné volna, ha szándékában lett volna. Mintha nem jutott volna el Vukmanović tudatáig, hogy az ötéves peripetáinak a kitergetése értelemszerűen megkérdőjelezte Tito erkölcsi jogát arra, hogy az 1962 márciusában zajló értekezleten az eszmei és akcióegységet a jelenlevőktől és bárki mástól számon kérje. Hovatovább ennek az értekezletnek a harmadik napján – ezt is előlegezem az olvasónak – Vukmanović nyilvánosan szemére vetette Todorovićnak, hogy midőn expozéit a kormány nevében anélkül olvassa fel, hogy szövegét előzőleg „bárkinék” elolvasásra megküldte volna, visszaél a kormány, következésképpen Tito személyes tekintélyével is. Mintha Vukmanović nem lett volna annak tudatában, hogy Titónak is felróhatná: miért tűri évek óta Todorović részéről ezt a visszaélést. Még feltűnőbb volt, hogy a jelenlevők közül sem akadt senki, aki erre a vonatkozásra kereken rámutatott volna. Titót a három nap alatt senki részéről sem érte közvetlen bírálat. És Tito sem volt hajlandó magára venni azt az inget, amelyet Vukmanović akaratlanul felkínált neki.

A továbbiakban nem sorrendben veszem a felszólalókat, hanem aszerint, ahogyan a fejlemények kifejtése megkívánja. Sokakat meg sem említek, még ha okosan, elmélyülten beszéltek is valamiről, ha nem segítettek hozzá az olvasó ahhoz, hogy megsejtse, mire szándékozott Tito – és a többi szereplő – kilyukadni az apokaliptikus hangulatban megnyitott értekezleten. Vukmanović okfejtéséhez két felszólalót köthetek: az egyik, Mika Špiljak (horvátországi horvát), aki a szakszervezetek szövetségi vezetőségében volt tisztségviselő, kilencedikként kapott szót, a másik, Dragi Stamenković, a szerbiai szakszervezetek elnöke, aki tizennyolcadikként beszélt. Špiljak elmondta, hogy fejlesztés tekintetében az ország megoszlik két koncepció, nevezetesen a haszonelosztás és a jövedelemelosztás között, és Vukmanovićyal ellentétben tömören, szabatosan meghatározta a kettő közötti különbséget. A kormány és az államapparátus nagyjából az előbbi, a szakszervezetek nagyjából az utóbbi mellett kardoskodott. Špiljak sze-

rint a baj abból származott, hogy 1960 végén az ország meghozta a távlati tervet, amely a haszonelosztáson nyugodott, 1961 februárjában pedig a gazdasági rendszert új alapokra, a jövedelemelosztás elveinek egy eltorzított változatára helyezte, viszont a távlati tervet a jelen értekezletig senki sem adaptálta az új koncepció szellemében. Most mind a két dokumentum érvényben van, úgyhogy a gyakorlatban ki-ki továbbra is azt a koncepciót követi, amelyikkel rokonszenvez. A gazdasági rendszer 1961-es megváltoztatását megtárgyalta a Szocialista Szövetség plénuma, majd a parlament meghozta az idevágó törvényt, méghozzá mind a szakszervezet, mind a kormány, valamint államapparátus egyetértésével. Špiljak szerint az előtte szóló Petar Stambolić (szerbiai szerb), a szövetségi parlament elnöke már rámutatott: miután mindez megtörtént, ezeket a határozatokat és magát a törvényt továbbra is országszerte kétféleképpen értelmezik, illetve alkalmazzák. Szerinte a folyamatban levő ülésnek meg kellene szüntetnie ezt a kettősséget.

Stamenković viszont kijelentette, hogy annak, amit Vukmanović kitergegetett, vajmi kevés köze van az értekezlet napirendjéhez. Vukmanović a Borbanak egy vasárnapi számában közölte a cikkét, Todorović pedig hétfőn olvasta fel expozéját a parlamentben. A parlament megszavazta a betérjesztett „rendszer”, amelyet Vukmanović az előző napon az újságban ócsárolt. Az emberek dohogtak: ez meg mit jelentsen, most kire hallgassunk? Stamenković akkor felhívta Vukmanović figyelmét arra, hogy a nézetét ki-ki köteles az illetékes helyen egyeztetni. Vukmanović azt felelte neki, hogy ő Titóval meg Kardeljlyel egyeztetett. Stamenković kiemelte: ha már a parlament megszavazott valamit, össze kell fogni, és életre kell kelteni. Szerinte Vukmanović nem tartja ehhez magát. Akárhányszor előterjesztett Stamenković valamit, Vukmanović rendre azzal ütötte el, hogy arról a dologról ő másképp állapodott meg Titóval és Kardeljlyel. „Tempo (Vukmanović partizán fedőneve – M. N.), kérlek, mondd el a saját véleményed, ami Titót és Kardeljt illeti, olvasom a beszédeiket. Nem fogadhatom el Tempo álláspontjait, mert úgy vélem, hogy helytelenül értelmezi Tito és Kardelj nézeteit, ha ugyan egyáltalán hozzájut közvetlenül a nézetükhöz” – mondta Stamenković a jelen értekezleten, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Vukmanovićot kiüsse a nyeregből.

A vitázóknak különben sem fájt túlságosan a fejük Vukmanović gondjai miatt, Stamenković felszólalása után még kevésbé foglalkoztak vele. Ami a szakszervezet átszervezését illeti, Stamenković szerint Vukmanović tévesen fogja fel a szakszervezet szerepét és feladatait. Vukmanović mintha a szakszervezetben is a korábbi posztjához tartozó munkát folytatná: a kormány gazdasági ügyekkel megbízott hajdani alelnökének a beállítottságával vezeti a szakszervezetet. Mindenesül a kormány felé fordult, a „rendszer” fejlesztésén fáradozik, és a szakszervezetet most egy így felfogott szerepnek a betöltése érdekében kívánja átszervezni. Stamenković szerint azonban a szakszervezetnek a rendszerépítés csak mellékes feladata, a fő feladata egészen más.

Az ülés valóban új irányba kanyarodott, és nem szolgáltatott elégtételt Vukmanovićnak. Az akkurátos szakszervezeti elnök két napon át hallgatta a vitát, a második nap végén ismét szót kért. Töviről hegyire újra elmondta sérelmeit, a jelenlevők ismét türelmesen végighallgatták. Vukmanović teátrális ember volt, ezekkel a szavakkal ecsetelte, milyen rosszul esett neki, amikor Stamenković felelősségre vonta a Borbában közölt cikk miatt: „Azt mondtam: vitassuk meg, mert ha a munkám nem felel meg, hát változtassunk rajta! Én nem tudom másképpen csinálni, eddig nem dolgoztam a szakszervezetben. De szörnyen éreztem magam. Itt most mindannyiótok előtt elmondom, eddig ezt csak kéthárom embernek mondtam el: amikor az ülés befejeződött, amikor a titkárság elment, én sírva fakadtam. Nem tudtam a könnyeimet magamba fojtani. A fotelba ültem, és sírtam. Így talált rám Mika Špiljak. Fél órán át nem tudtam megszólalni. Amikor magamhoz tértem, felhívtam Tito elvtársat Brionin, és azt mondtam neki – Tito elvtárs, én nem tudok tovább a szakszervezetben dolgozni. Azt mondtam, így és így áll a dolog, nem tudok tovább... Ő ezt válaszolta: várj, Belgrádba jövök, majd összeül a Párt titkársága...”

Dragi Stamenković felszólalása azonban nem is Vukmanović lefokozása, hanem más kirívó értékelései miatt kelt figyelmet. Stamenković sem abbeli félelmében tördelte a kezét, hogy az országot gazdasági helyzete miatt összeomlás fenyegeti. Másra helyezte a nyomatókat. Rámutatva, hogy Tito szerint a Kommunista Szövetségben a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban hiányzik az eszmei, vele együtt az akcióegység is, holott a decentralizáció és a demokratizáció közepette a kommunista szervezetnek fokozott erőbevetéssel kellene végeznie a dolgát, így folytatta: „Közben – nem tudom, elég kompetens vagyok-e arra, hogy ezt kimondjam – (Tito) itt a felelős elvtársak egy részétől nem kapott kellő támogatást.” Tíz-tizenöt sorral lejjebb ezt mondta: „Mert az itt elhangzó viták mindegyike, szemlátomást, felfedte mindazokat a különbségeket... Itt többnyire, ha ugyan nem mindahányan, olyan emberek ülnek, akik nem értenek szót egymással.” Márpedig ez – szerinte – nem maradhatott ennyiben. Jó példával járt elő, és menten fogára vett három szlovén funkcionáriust – ki tudja, miért volt mindhárom szlovén –, akik közül kettő a teremben ült, a harmadik nem volt jelen. Olybá tűnt, mintha rájuk gondolt volna arról példálózva, hogy nem támogatják kellőképpen Titót. Miha Marinkónak, a Szlovéniai Kommunista Szövetség titkárának felrótta, hogy itt a munka termelékenységéről és a teljesítmény szerinti javadalmazásról fejtegette a nézeteit. „Hogyan értsem azt, hogy ő nem azokról a nagy horderejű elvi kérdésekről beszélt, amelyek itt terítéken vannak? Vajon nem ért egyet azokkal, és ezért beszélt teljesen mellékes kérdésekről, vagy egyetért azokkal, de egyetértéséről semmit sem mondott?” – jeleskedett Stamenković, és közben talán észre sem vette a képtelen gyanúsítgatás felhangjait. Stane Kavčičsal, a szlovéniai szakszervezetek elnökével is volt vitája. Kavčič mondókáját szó szerint idézte. Kavčič a szakszervezet országos vezető-

ségében azt követelte, hogy Jugoszláviában, külön pedig Szlovéniában emeljék meg a személyes fogyasztás tervezett szintjét, mert a szlovének életszínvonala elmarad azoknak a közép-európai országoknak a standardjától, amelyeknek szintjén a szlovén gazdaság teljesít, s amelyekhez Jugoszlávia gazdasága is közelít. Stamenković azonban az ország többi részéhez viszonyítva, az elmaradott köztársaságok gyorsabb fejlesztésének igénye miatt is, elvben képtelenségnek tekintette ezt a szlovén követelést, és felrovásában kimondatlanul benne rejtett a dezintegráció réme is: Szlovénia inkább igazodna határon túli országokhoz, semmint a határon belüli köztársaságokhoz. A harmadik bírálata Tone Bole szlovén funkcionáriusnak szólt, aki valahol kijelentette, hogy noha Szlovéniának nagy investíciós összegre volna szüksége, mégse folyadjon a föderáció általános investíciós alapjához, mert ezzel közvetve ennek az alapnak a létét, sőt az újabb pénzeszközök centralizálására fennálló igényt is támogatná. Bole szavait is idézetként olvasta fel.

Stamenković végül két dolgot olvasott a szlovének fejére. Az egyik az volt, hogy külföldön ők is azt szajkózzák: a fejlett országok extraprofitra tesznek szert a fejletlen országokkal folytatott gazdasági együttműködésük során, de az országon belül magukra nézve ugyanezt tagadják a fejletlen köztársaságok viszonylatában, és kapálóznak az extraprofit megadóztatása ellen. A másik az volt, hogy ellenzik a jugoszláv investíciós alap megtartását, de a decentralizálást csak a föderáció szintjén követelik, s nem hajlandók a köztársaságot is decentralizálni. A köztársaságban természetesnek veszik a centralizálást.

Stamenković vitáját Aleksandar Ranković felszólalásának a szolgálatában látom. Ő csak hetediknek, az első nap végén kapott szót. Ezt szokatlannak tartom, mert hosszú évek óta Ranković végezte a Jugoszláv Kommunista Szövetség szervező titkárának a teendőit, tehát országos viszonylatban ő irányította a szervezet munkáját. Noha ezúttal Todorović, a miniszterelnök-helyettes volt az előadó, tekintettel arra, hogy Tito a pártmunkát kívánta legfelsőbb szinten megrendszabályozni, a szervező titkár elvárhatta volna, hogy előbb kapjon szót. Vagy talán Tito arra számított, hogy a nap utolsó felszólalása mélyebb benyomást kelt majd a résztvevőkben, s eltöprenghetnek rajta hosszára nyúló éjszakájukon?

Ranković kiemelte, hogy a vita súlypontját nem a gazdaság és a politika egymást átítató problémáinak taglalására, hanem arra kell helyezni, milyen szervezést, illetve szervezetet igényel a már meglévő, és csak helyi-közzel kiegészítésre szoruló „pártvonal” maradéktalan életre keltése. Javasolta, hogy a Végrehajtó Bizottság hasonlóképpen, mint 1958-ban, intézzen levelet az ország helyzetéről és a teendőkről minden szintű állami és pártvezetőséghez, nemkülönben a tagsághoz is.

Ranković szerint a bajnak az a legfőbb forrása, hogy a pártszervezetek nem tűzik tüstént napirendre a visszás jelenségeket, nem intézkednek halogatás nélkül

kiküszöbölésükről, így a megalkuvás bevett szokássá vált, minekutána mindenkinek meg van kötve a keze, és a továbbiakban, mit sem törődve a társadalom egészének érdekeivel, ki-ki úgy magyarázza a pártvonalat, ahogyan partikuláris érdekei megkívánják. A köztársasági pártvezetőségek végrehajtó bizottságai – a jegyzőkönyvekből ítélve – évente átlagosan csupán öt ülést tartanak. Ennyi üléssel képtelenség figyelemmel kísérni a fejleményeket, meghányi-vetni őket és irányítani a párttevékenységet. Ranković szerint az utóbbi esztendőkhöz leépült a Kommunista Szövetség szerepe. Ez okozta a végrehajtó bizottságok tevékenységének lanyhulását. A helyzet mindaddig nem javulhat, amíg mindenki tudomásul nem veszi, hogy a pártvonal és a párthatározatok életre keltéséért minden szinten a végrehajtó bizottságok tartoznak felelősséggel.

Azután Ranković minden teketória nélkül pellengérré állította a montenegrói, a szlovéniai és a vajdasági pártvezetőséget. Azt állította, hogy a montenegrói pártszervezet Végrehajtó Bizottságában nyoma sincs az egységnek, ami leginkább a köztársaság fejlesztésére vonatkozó ellentétes elképzelésekben jut kifejezésre. Azt is felrótta a montenegrói pártvezetőségnek, hogy némely kommunát más kommunák kárára elvtelenül forszíroz, nemkülönben szemet huny afelett, hogy a köztársaságban pénzeszközöket pazarolnak olyan tevékenységekre, amelyekre nincs szükség, vagy legalábbis nem sürgősek. Ranković nehezményezte, hogy semmit sem tesznek az összekuszálódott viszonyok rendezése érdekében.

Még jobban nehezményezte, hogy megromlott a viszony a vajdasági pártvezetőség és a szerbiai pártvezetőség között, méghozzá az autonómiára vonatkozó vitával kapcsolatban. Ranković szerint „a Novi Sad-i elvtársak” nemcsak megengedték, hanem szerepet is játszottak abban, hogy „egészségtelen viszony” alakuljon ki előbb a vajdasági pártvezetőségben, majd a vajdasági és a szerbiai pártvezetőség között. A dolog úgy kezdődött, hogy a jugoszláv pártközpont tájékoztató szolgálata a szerbiai pártvezetőség Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvéből részleteket idézett bulletinjében az autonómiára vonatkozó kezdeti vitákból, amelyekben szó esett „némely Novi Sad-i elvtárs” autonomista törekvéséről. Ezt követően egy „belgrádi elvtárs” leutazott Újvidékre, és ott megmutatta a bulletint, egy másik meg kivonatokat készített a bulletinból, ami azután kézről kézre járt az újvidéki állami, társadalmi és pártvezetőségben. A vajdasági pártvezetőség, még mielőtt kísérletet tett volna arra, hogy a szerbiai pártvezetőséggel tisztázza az ügyet, egybehívta a tartományi pártvezetőség plénumát, amelyen megengedte, hogy a felszólalók tücsköt-bogarat összehordjanak, sőt támogatta a nyomásgyakorlást, és ez Ranković szerint „terhes visszhangot keltett a vajdasági káderek között”. Erről az eljárásról Ranković azt állította, hogy „nem pártszerű” eljárás. „Hajsza indult egyes személyek ellen, méghozzá az autonómia megmentése érdekében, amelyet azonban, nekem úgy tetszik, senki sem veszélyeztetett, sem a szerbiai Központi Vezetőségben, sem

az (új) alkotmánnyal kapcsolatos munka során. Mindez csak zavart, izgalmat keltett Vajdaság-szerte az elvtársak, a káderek soraiban” – mondta Ranković. Mellékesen a szerbiai pártszervezet Végrehajtó Bizottságát is megróttá, de csak azért, mert „nem interveniált idejében”. És ennek az intervenciónak az elhúzó-dását is a pártmunka utóbbi években történt „felhígulásának” tulajdonította.

Végül felolvasott egy idézetet a szlovéniai pártszervezet Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvéből. Az idézet a *Komunist* című pártlap kiadására vonatkozott. A szlovén pártvezetőség úgy vélte, hogy ha az újságban csak egyetlen oldalt szerkeszthet, csak annak az oldalnak a költségét köteles fedezni, ha viszont több oldalt szerkeszthetne, célszerűbb volna, ha a *Komunist* szlovén kiadása a Szlovéniai Kommunista Szövetség Központi Vezetőségének a szervévé válna, és ennek költségeit ez a vezetőség maradéktalanul fedezné is. Ranković szerint feltenni azt a kérdést, hogy a *Komunist* kinek a szerve legyen, felesleges és értelmetlen dolog. A *Komunist* a Jugoszláv Kommunista Szövetség szerve. „Én is úgy vélem, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség által kialakított pártvonal keretében a köztársaságok központi vezetőségeinek teljes önállóságot kell élvezniük, sőt önállóságukat fejleszteniük kell. De az így (a szlovének által – M. N.) felvetett kérdés kicsengésében ez egy koalíciós párt volna. Úgy látom, ez már nem volna az a Jugoszláv Kommunista Szövetség, amely mindazért felelősséggel tartozik, ami az országban történik; mindezekért a mulasztásokért, és így tovább” – mondta Ranković. Utána még utalt arra, mekkora zavart keltett országszerte, hogy a szlovén képviselők némelyike Viktor Abveljlyel együtt – aki ott ült az ülés résztvevői között – a szövetségi parlamentben is meg a gazdasági bizottságban is a társadalmi terv ellen szavazott. Emiatt még a párttagság soraiban is felelősségrevonást követeltek. Abveljlyt felelősségre vonni? – tette fel a kérdést Ranković. És tüstént válaszolt is rá: nem hiszi, hogy Abveljly csupán a saját szakállára cselekedett volna. Hallgatólagosan ez azt jelentette, hogy Ranković szerint a szlovén pártvezetőség tudtával, jóváhagyásával, sőt talán sugallatára cselekedett. „Ezek a dolgok, ha akarod, ha nem, zavart keltenek – mondta Ranković –, másfelől pedig érvet szolgáltatnak a sovínisztáknak, némelyeknek azok közül is, akik igen közel állnak hozzánk, érvet szolgáltatnak a sovínizmus fejlesztésére, a sovínizmus vonalán történő cselekvésre. Ezek a dolgok vilámgyorsan terjednek. Kérem szépen, a vajdasági autonómiára vonatkozó vita bejárta az országot. Szlovéniában Pirjevecben talált szószólójára. Azokban a körökben, amelyekben forgolódik, Pirjevec így beszélt: nem Čosićyal vitázom én. Kicsoda Dobrica Čosić? Ő itt nem fontos. Én a köztársaságok védelmében beszélek, és ezzel a vitával, ennek a kérdésnek a beindításával, sikerült megakadályoznunk a köztársaságok széttűzését.”

A mai olvasó számára meglepő, mekkora felhorkanást keltett a Jugoszláv Kommunista Szövetségen belül az a csekélyesség, hogy a szlovéniai képviselők a parlamentben a távlati terv ellen szavaztak. (Mint látni fogjuk, Rankovićot

is, a közvéleményt is félreinformálták: nem a szlovén képviselők, hanem csak egy közülük, nevezetesen Abvelj szavazott a távlati terv ellen.) Pedig akkor már a párttagság – ez az itteni vitából is kiviláglott – meglehetősen szabadjára volt engedve. Bezzeg újabb tizenöt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a hasonló esetek ne számítsanak rendellenesnek. Vagy legalább senki se tekintse őket földindulásnak. Nemcsak Ranković hánytorgatta fel a szlovének parlamenti ellenszavazatát, több felszólaló előtte is, utána is fenyegetőleg emelte fel emiatt a mutatóujját.

Ranković két nagy horderejű kérdéssel szembesítette a résztvevőket: részint a Kommunista Szövetség szerepének növelését, vele együtt a pártfegyelem helyreállítását, részint pedig azt követelte, hogy a köztársaságokat következetesen vessék alá a föderációnak. Abban különbözött Titótól, hogy míg a főtitkár csak a párthatározatok fegyelmezett végrehajtását követelte, Ranković magának a pártszervezetnek a szerepét is növelni óhajtotta. Ennél is fontosabb volt, hogy Ranković rámutatott: akadnak, akik hajlamosak a Jugoszláv Kommunista Szövetségre úgy tekinteni, mintha köztársasági szervezetek pártszövetsége, amolyan pártkoalíció volna. Tudomásom szerint ez az észrevétel itt hangzott el először.

Vajon Ranković kérdésfelvetése közelebb állt-e Tito továbbra is rejtélyes politikai szándékához, mint Todorovićé vagy Vukmanovićé? Todorovićot most már semlegesnek láttam, olyan személynek, aki egyelőre – vagy egyáltalában? – nem kíván senkiért és semmiért sem tűzbe menni. Vukmanović meg mint ha outsidersra vált volna a munkásönigazgatás két kicsiny lépése körüli aggályoskodásával. Ha számításba veszem, hogy bevezetőjében Tito is rosszalotta Pirjevec megnyilatkozását, Ranković meg éppenséggel elretentő példaként hivatkozott a Pirjevec–Ćosić-vitára, valószínűnek látszik, hogy Ranković vitte tovább azt a hangnemet, amelyet Tito a bevezetőben ütött meg. Eszerint nem a munkás-önigazgatás, nem az osztályérdek, hanem részint az élcsapat szerepe, részint meg a föderáció és a köztársaságok közötti viszony, az ennek háttérében meghúzódó nemzeti kérdés volt napirenden.

(Folytatjuk)